

הרב נחום אליעזר רבינוביץ

על השואה ועל התקומה

- א. הודיעני נא את דרכיך
- ב. ויסתר משה פניו
- ג. שכל האדם ומידת הדין
- ד. 'רשע וטוב לו' – מידת החסד

א. הודיעני נא את דרכיך

הצער על השכול מי יכלכלנו? מן הלב המתייסר עולה זעקה: למה? הבעיות הכואבות של גלות וייסורים מלוות אותנו מעת היות ישראל לגוי. כבר משה רבינו משאת נפשו היתה!¹

'הודיעני נא את דרכיך' (שמות לג, יג) – אמר לפניו, רבש"ע, מפני מה יש צדיק וטוב לו ויש צדיק ורע לו, יש רשע וטוב לו ויש רשע ורע לו?

משה רבינו, נקעה נפשו מתשובות קלות, רוחו התעטפה עליו בצאתו אל אחיו בראותו את סבלם – מה חטאו ישראל מכל שבעים אומות להיות נידונים בעבודת פרך? ואם תאמר, הלא כבר נועד להם כך בנבואה לאברהם אבינו שנאמר: "ויאמר לאברהם ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם" (בראשית טו, יג)? הרי על כך הלב דואב, וכי זהו שכרו המגיע לו לאברהם אבינו שנתנסה בעשרה נסיונות ועמד בכולם? משה מתפרץ בשאלה מול בורא עולם: "למה הרעתה לעם הזה?" (שמות ה, כב), ושאלה זו תוזרת ומהדהדת בעולמנו דור אחר דור: "למה ה' תעמוד ברחוק תעלים לעתות בצרה?" (תהלים י, א).

בעיית הרע בעולם הטרידה את אמונתם והסעירה את מחשבתם של הוגי דעות דגולים מאומות העולם. וכיון שקיבלו כמובן מאליו את דבר הנביא, שהוא יתברך לבדו "יוצר אור ובורא חשך עשה שלום ובורא רע" (ישעיהו מה, ז) – עלתה מאליה הקושיה המפחידה: "השפט כל הארץ לא יעשה משפט?" (בראשית יח, כה), וכתוצאה

1. ברכות ז, א

מכך נוצר בהגות העולמית מקצוע הנקרא 'תיאודיצייה' – צידוק האל, דהיינו – ליישב ולהצדיק את הקב"ה כביכול, למה ברא רע.

לא כך בישראל. לא הנביאים ולא חז"ל עושים את עצמם סניגורים להקב"ה. הנה, נביא הזעם והחורבן שהוכיח את ישראל על חטאיהם – ירמיהו שצפה ברוח קדשו את אובדן המקדש וגלות העם ונחלי הדם השפוך – כאשר באה עליהם הרעה, אותו ירמיהו מקונן על שבר עמו ואומר: "נחנו פשענו ומרינו, אתה לא סלחת" (איכה ג, מב). אמנם נכון אנחנו חטאנו, אבל אתה, רבש"ע, איך זה לא סלחת? "ראה ה' והביטה למי עוללת כה?" (שם ב, כ).

הנביא, מתוך שיודע בהקב"ה שאמיתי הוא, לפיכך לא כיזב בו – מה לך בן אדם לתרץ תירוצים של סרק! "ישב בדד וידם כי נטל עליו" (שם ג, כח). יש דברים שלא ניתן לבשר ודם לדבר עליהם. "יתן בעפר פיהו" (שם שם, כט).

גם רוח המקום אינה נוחה מן הסניגורים למיניהם. הלא מקרא מלא דיבר הכתוב על חבריו של איוב שניסו להצדיק את האסונות המחרידים שפקדוהו, זה בכה וזה בכה. זה אומר – ייסורים באים על האדם כתשלומין על החטא, וזה אומר – ייסורים באים עליו כדי שיקבל כפל תשלומין שכר, ועוד כהנה וכהנה:

*ויאמר ה' אל אליפז התימני, חרה אפי כך ובשני רעיקי כי לא דברתם אלי נכונה
כעבדי איוב. (איוב מב, ז)*

לא דברתם נכונה – כי אין חפץ לה' באלה שמקוצר בינתם אינם משיגים את הממדים האיומים של השאלה הנוראה, ובמיעוט שכלם מציעים תשובות רחוקות מן האמת.

ב. ויסתר משה פניו

מסקנת הדיון במסכת ברכות על שאלת משה רבינו – "הודיעני נא את דרכיך" פותחת לפנינו כיוון מפתיע ומעמיק. הגמרא מפרשת את מהותו של החזון הנבואי שבו נתגלה הקב"ה למשה רבינו בתחילה.

*'וירא והנה הסנה בער באש והסנה איננו אכל... ויסתר משה פניו כי ירא
מהביט אל ה-להים'. (שמות ג, ב-ו)*

א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן: בשכר שלש זכה לשלש. בשכר 'ויסתר משה פניו' זכה לקלסתר פנים, בשכר 'כי ירא' זכה ל'וייראו מגשת אליו' (שמות לד, ל), בשכר 'מהביט' זכה ל'ותמנת ה' יביט' (במדבר יב, ח)².

בקריאה שטחית ניתן להבין את שני הדברים הראשונים שהם בגדר 'מידה כנגד מידה'. בשכר 'ויסתר משה פניו' זכה לקלסתר פנים – הם קרי הוד שנאמר: "כי קרן עור פניו" (שמות לד, ל) – הזקנים וכל ישראל בראותם קרני הוד שעטרוהו, יראו מגשת אליו. אבל מהו פשרו של השלישי? בשכר "מהביט" זכה "ותמנת ה' יביט" (במדבר יב, ח)

ממה נפשך, אם מידה טובה היא זו לא להביט על המראה ה-לוהי, איך ייתכן לומר ששכרו הוא 'תמונת ה' יביט' – הלא אין ראוי להביט! ואם דבר זה נחשב שכר ויקר הוא, למה נמנע משה מהביט? ממה פחד? ולמה מגיע לו שכר על הימנעותו ועל פחדו?

אותה התעלומה המציקה שלא נתנה לו למשה מנוח כל ימי חייו – את פתרון תעלומה זו רצה הקב"ה לגלות לו למשה. כאן כותב שם –לוהים "כי ירא מהביט אל ה-להים" – מידת הדין. רצה הקב"ה להעלותו למשה מעבר ומעל מגבלות שאר יצורים כדי שיוכל לחדור לתוך סוד שם ה-לוהים. שיראה את סבלות האדם לא מזוית ראייתו של האדם, כי אם מנקודת מבטו של הבורא יתברך, שיציץ מאחורי הפרגוד החוסם בפני השכל האנושי את הבנת דרכי ההשגחה הכוללת. "ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל ה-להים". משה, שכל ימיו נתייטר בשאלה זו, נרתע וסירב להביט. למה? "כי ירא". ממה פחד? הלא זוהי שאלת השאלות שעומדת בפני המאמין באל אמת! דווקא כאשר ניתנה לו ההזדמנות לפרוץ את הכבלים של השכל האנושי הכלוא בתוך החומר הסתיר משה פניו. מדוע?

ג. שכל האדם ומידת הדין

יש לומר שהיא הנותנת. משה ידע שאין לב אנוש אלא עם שכל אנוש. הרי גם בדברים של יום רואים אנו שכאשר ניתן להבין את תכלית צערו של הזולת, כי אז הכאב על צערו פג. הנה משל כמעט ילדותי – הורים שמחים להושיט את התינוק

שלהם לרופא שידקור אותו לחיסון. הרי הם שומעים את קול הבכי המעיד על כאבו ובהלתו. ואף שיש צביטה כלשהי בלב ההורה על כך, מכל מקום אין בזה כדי להכריע את השמחה ממש, על כך שניתן לחסן את ילדם ולהגן עליו מפני מחלות קשות.

ברמה חמורה יותר, ידועה התופעה בעולם הרפואה, של רופאים מוכשרים ההופכים להיות קשוחים עד כדי כך שאינם מסתכלים עוד על החולה כאדם במצוקה. אמנם מתוך כוונה טובה תחילה – להיטיב לחולים ולמצוא תרופות חדשות ויעילות יותר – אך בסופו של דבר מתפתחת אישיות מחוספסת המעלימה עין מכאבם וממצוקתם של בני אדם ומתייחסת אליהם רק כנתונים במעבדה. אין צריך לומר שאותה מגמה התבלטה מאז ומעולם בקרב מצביאים ומנהיגי מדינות. הם מדברים על "מחיר הנצחון" ועושים הערכות מהו "מחיר" סביר ומה לא, ואפילו אסתר המלכה התנצלה בפני המלך ואמרה: "ואלו לעבדים ולשפחות נמכרנו החרשתי כי אין הצר שוה בנזק המלך" (אסתר ז, ד). אמנם רצח העם כולו – "כי נמכרנו אני ועמי להשמיד להרוג ולאבד" (שם) – זהו כבר מחיר גדול מדי, אבל איזה קיסר ראוי לשמו אינו משוכנע שכדאי להקריב על מזבח הנצחון אלפים ורבבות מבני עמו? גדול פי כמה הוא הסיכון כאשר המנהיג מתכוון לטוב! ואילו ניתן היה לו לדעת מראש שהטובה המכוונת באמת תושג, שום מחיר לא היה עוצר אותו, ולבו לב אבן בקרבנו.

ידע משה שאין לחרוג ממגבלות השכל האנושי ועם זה לשמור על הלב של בן אדם, הלב הנרגש לצערו של הזולת, השותף לכאבו ודוה על צרתו. ומזה פחד משה רבינו – "כי ירא מהביט אל ה-להים!" כאשר ראה את הנוגשים מכים את אחיו מבני ישראל שלא הצליחו למלא את מכסת הלבנים, כאשר ראה את המצרים תופסים תינוקות ישראלים ודוחפים אותם לתוך חורים בחומה לסתום את מקום הלבנים החסרות, נקרע לבו בתוכו וממעמקי נשמתו עלתה תביעה נועזה לפני כסא הכבוד: "למה הרעתה לעם הזה?", וכל כולו התקומם כדי לעשות, להציל מה שניתן להציל. אבל אם את הלב הזה יאבד, הלא אינו עוד בן אדם ח"ו. מזה ירא משה!

לא זו בלבד שהתירוצים וההסברים של קצרי שכל וקטני מוחין, משתיקים ומדחיקים רגשות אנוש גוורמים לאדישות ואפילו לאכזריות ר"ל, קל וחומר אילו ניתן לאדם להבין באמת את דרכי מידת הדין, כי אז היה מאבד את צלם האדם. לכן – "ויסתר משה פניו", ולכן אומר הנביא גם אלף שנים לאחר מכן: "ישב בדד וידם". אין לשכל האדם באשר הוא אדם מבוא לתוך מידת הדין. שער זה חסום וחתום הוא: "סכתה באף ותרדפנו הרגת ולא חמלת. סכותה בענן לך מעבור תפלה" (איכה ג, מג-מד).

וממשה רבינו לרבינו משה, שאף אותו העסיקה רבות פרשה עגומה זו, ואחרי סקירה על כל ההשקפות הנפוצות בביאור "חלות היסורים הגדולים והחמורים ביותר באדם השלם והתמים ביותר בישרו" – מסקנתו הנחרצת היא: "החובה להיעצר בגבול זה"³.

ד. 'רשע וטוב לו' – מידת החסד

כאשר מגיע האדם להכרה זו, כאשר נעשה שותף לתגובתו של משה רבינו ה"ירא מהביט אל ה-לוהים", יש גם שכר לפרישה זו – בשכר "מהביט אל ה-להים" זכה ל"ותמונת ה' יביט". פה מופיע שם הויה ב"ה, שם המסמל את מידת הרחמים.

בעיית הצדק בעולם – שני פנים לה. מצד אחד, 'צדיק ורע לו', למה יש כל כך הרבה סבל בעולם? למה ניתן על ישראל חרון אף בלי מצרים ובלי גבול? איך הושמדו אנשים ונשים וטף, תינוקות שלא ידעו טעם חטא, נשמות טהורות שהיו יכולות להאיר עולם מלא בווהרן? "למה פניך תסתיר תשכח ענינו ולחצנו?" (תהלים מד, כה). אם יש הסבר לרע – אסור לשמוע אותו, כמו שמיאן משה רבינו. אם יש תקוה לטוב – אין זה פיצוי על הרע.

על נבואת הנחמה של ישעיהו אמר רבי יוחנן⁴.

אוי להם לאומות העולם שאין להם תקנה, שנאמר: "תחת הנחשת אביא זהב ותחת הברזל אביא כסף ותחת העצים נחשת ותחת האבנים ברזל" (ישעיהו ס, יז). תחת רבי עקיבא וחביריו מאי מביאיין? ועליהם הוא אומר: "ונקיתי דמם לא נקיתי" (יואל ד, כא).

לא על רבי עקיבא לבד הדברים אמורים. על נפש עולל אחד שנקטעה ביד רשע – אין תחליף. ומה כבר אפשר להביא תחת מיליון ילדים?

אך לבעיית הצדק ה-לוהי יש גם פן שני והוא – 'רשע וטוב לו'. ישנו כל כך הרבה חסד בעולם. המציאות כולה שופעת טובה. גם רשעים נהנים מרוב הטובה בעולם. ושכרו של משה היה: "ותמונת ה' יביט". זכה משה לקרוע כל המסכים ולחשוף את נקודת הזכות שבכל אדם, לראות ולהבין למה יש כל כך הרבה רחמים בעולם.

3. מורה נבוכים ג, כג

4. ראש השנה כג, א

הרב נחום אליעזר רבינוביץ

אף אנו, שלא זכינו להארתו של משה רבנו, מכל מקום מסוגלים אנו לאמץ לנו גם בזה את דרכו. אמנם נמנעה מאתנו הבנת תכלית התגלות סוד שם הויה ב"ה, ואין אנו יכולים לתפוש את מידת הרחמים בכל הודה והדרה. אבל זאת ודאי ניתן לנו לעשות. אם נהיה כנים עם עצמנו ונסתכל בעיניים פקוחות על הקורות אותנו, נכיר במהפך העצום והבלתי צפוי שאירע במצבנו במשך יובל השנים שחלף. בימי השואה הנוראה היו הרבה שחשבו, ובצדק לכאורה, שהגיע ר"ל סוף לעם ישראל. כמה רחוק היה "הפתרון הסופי" מלהיות סופי ממש?

וראה מה שקרה לנו: "שאי סביב עיניך וראי כלם נקבצו ובאו לך" (ישעיהו ס, ד). האם כוחנו ועצם ידינו עשו לנו את כל החיל הזה? האם טועים וסומים היו כל המומחים האנגלים ושאר צבאות עולם שחזו נצחון ערבי מוחלט במלחמת השחרור? ומאוחר יותר, האם גם המפקדים שלנו, גם אלה שתכננו את האסטרטגיה של מלחמת ששת הימים, צפו נצחון גורף כזה? האם בכלל היו אפילו תכניות מגירה לתוצאות שהתרחשו באמת? הלא עד היום משלמים אנו את מחיר המבוכה שאחזה את המנהיגות שלנו אחרי ההישג המזהיר! לא צפו מה שעתיד להיות ואפילו לא חלמו עליו!

האם מכל הדורות ששאפו וערגו וכמהו לציון, ואף מסרו נפשם לבוא בשעריה – האם מכולם אנחנו הטובים והזכאים ביותר? מי יעז לזקוף לזכותנו את החסד הנפלא ששפע עלינו, "וברחמים גדולים אקבצך" (שם נד, ז)? אין זאת אלא מידת הרחמים. ומי שהאמת נר לרגלו יודע כי לא בצדקתנו עשה לנו ה' את הדבר הגדול הזה, אכן מידת הרחמים היא זו שנגולה עלינו, ובה יש לנו להתבונן: "ותמונת ה' יביט".